

Kitle İletişiminde Siyasalın Toplumsal Kurganını Aralamak: Şimdi ile Öte Arasında Bir Eşikte Bakınma

Yeşim Özden ÖZDEMİR

Antalya Akev Üniversitesi,

Sanat ve Tasarım Fakültesi

Antalya

ozdenyesim@gmail.com

Özet

Bu yazı modern dünyaya özgü bir uzam olan kitle iletişiminin, büyüyen ve karmaşıklaşan toplumu birarada tutan ağını, alışlageldiği üzere siyasallıkla değil siyasal bağ ile değerlendirir. Kitle iletişiminde söylence, tapınç ve tören kavramları donanımıyla dokunur. Böylece, siyasal olanın toplumsal gömüsünün üstünü sıvazlamayı amaçlar. Şimdiyi yakalamaya kapılmış kitle iletişim uzamında; kitlesel tapıncın süreklilik ve değişmezlik duyumu vererek toplumsal kurallar ve kavramlar çerçevesinde yarattığı ortaklaşmaya, tapıncın düzeni olan söylencel düzene bakar. Gökten yere inen egemenlikte liberal demokratik düzenin toplumsal olan ile siyasal olanın kendiliğinden uyumunu sağlayan söylencel siyasetine; kitle iletişim araçlarına yönelik dördüncü güç (fourth estate), bekçi köpeği (watchdog) adlandırmaları, iletişim kuramları bağlamında değinir. Kitle iletişiminde törensellikten; seyirlik ile seyirciden, hayali bağla kurulan topluluğun izlerinin gövdelere sinişinden, dokunuşun hayali bağ ile örgütlenişinden söz eder. Bir kez için olmuş bitmiş olmayan, iletisi durağan olmayan tapıncın şimdinin bir özgürlüğün de eşiği olduğunu belirtir. Yeniden-anı olarak tanımladığı anısalılık kavramsallaştırması ile kült/tapıt olgusunu başka bir toplumsallığın eşiği bağlamında değerlendirir. Kitle iletişiminde siyasal bağı dokunuş tınarıyla işitmeyi, siyasal bağın imgeleri ve imgelerde ortaklaşan topluluğun olanaklarına bakış yönelmeyi ister.

Anahtar sözcükler: kitle iletişimi, siyasal bağ, söylence, tapınç/ritüel, tören.

*Kurgan: Beşiğe öykünür biçimde çepeçevre sarılmış korunaklı yeraltı yapısı; yeniden-doğuş arzusuyla geçmişten bugüne taşınanların öteye uzanışı.

Spacing the Social Cairn of Politic in Mass Communication:

Looking Around on the Threshold Between Present and Beyond

Abstract

This article evaluates the network of mass communication, which holds growing and complexifying society together, with political bond not typically with politicization. It touches upon the mass communication with the concepts of myth, ritual and rite. Thus, it

aims to give a pat on the social treasure of the political one. In the mass communication extension taken with capturing now; while giving the sensation of continuity and constancy of mass ritual, it looks at the collectivity created within the framework of social rules and concepts, mythical order, which is the order of the ritual. In the sovereignty dropping out of the sky; it mentions the mythical politics of liberal democratic order which provides the spontaneous harmony of the social and political, nomenclatures of fourth estate, the watchdog oriented to mass media in the context of communication theories. It makes references to the rite in mass communication, the theatrical and audience, the traces of community formed by an imaginary bonding permeating with bodies, touching organized with the imaginary bond. It indicates that the presence of ritual, which is not a one-off, the message of which is not stable, is also the threshold of freedom. It evaluates the memorial/memorialized conceptualization identified as again-memory with the phenomenon of cult in the context of another threshold of community. It wishes to hear the political bond in mass communication with touching tones, direct a glance at images of political bond and opportunities of the community getting together in images.

Keywords: mass communication, political bond, myth, ritual, rite.

*Cairn: Sheltered underground structure wrapped like emulating the cradle; reaching beyond of those who are carried away from the past to present with the desire to be born again.

Giriş

Toplumbilimin başlangıcında işleyimsel üretim biçiminin egemenliği ve kentleşmeyle gitgide körleşen bireysel ilişkilere, toplumsallaşmaya bakılır. Kitle toplumunun ayrışık oluşu, sorunsuz biçimde işleyen bir toplumsal düzenek dolayısıyla bireysel ilişkilerin gevşek, bireylerin birbirine yabancılaşmış oluşu toplumsal çözülme olarak değerlendirilir. Chicago Okulu düşünürleri birey ile toplum ilişkisini kitle iletişimiyle açıklar, kitle iletişim araçları üzerine düşünce üretir. Buna göre, kitle iletişim araçları toplumsal uyum sağlar, çatışma ve çelişkilerden kurtarır.

Baskıcı saltık yönetimlerin güç kazandığı iki dünya savaşı arasındaki dönemde kendi başına ayrı bir varlık niteliğindeki ulus, sınıf gibi toplumsal bütünlüklerde birleşme amaçlanır. Toplumsal bütünlükler dolayında 'kaynaşmış' bir topluma duyulan özlem, kökten bir yıkım gibi algılanan modernliğe, toplumsal çözülme olarak görülen kitle toplumuna 'çağcıl' bir direniş, karşı koyuş olarak okunabilir. Toplumsal bütünlüklere uygun bir düzenleme ve ortak bilinç yaratma adına propaganda/tetikleme amacıyla kitle iletişim araçları etkin bir biçimde kullanılır. Toplumsal çözümlükten temellenen propaganda,

toplumsal çözülmeye karşı toplumsal bütünlüğe seslenir. Soğuk Savaş döneminde yapılan iletişim çalışmaları inandırma yöntemlerinin geliştirilmesi ve kamuoyu üzerine yoğunlaşır.

Modern dünyaya özgü bir uzam olan kitle iletişiminin, büyüyen ve karmaşıklaşan toplumu birarada tutan ağını siyasallıkla değerlendirmek alışıl gelmiştir. Bu inceleme bakışını siyasal bağa; siyasal yüzeyi kavrayan, kapsayan bağa çevirecektir. Kitle iletişiminde söylence, tapınç ve tören kavramları donanımıyla dokunacaktır.¹ Böylece, siyasal olanın toplumsal gömüsünün üstünü sıvazlayacaktır. Bundaki amaç; gelenekselin tortuları çevresinde örgütlenişin dilini çözmek, siyasal bağın imgeleri² ve imgelerde ortaklaşan topluluğun olanakları üzerine söz söylemektir.

Kitle İletişim Uzamının Şimdisinde Kitlesele Tapınç; Öte Dünyanın Yankısı

Anderson 'modern ulus-olmaklık'a ilişkin anlatımlarında ulusu, kanbağı ve din gibi eski biçim toplulukların yerini alan hayal edilmiş bir topluluk olarak ele alır. Bu hayali bağın birbiriyle doğrudan ilişkisi olmayan iki kaynağını; kitle iletişim uzamında boş bir zaman ve uzamın sanal biraradallığı ve kitlesele ayin/tapınç olarak belirler (Anderson, 1995). Anderson, o gün için dünyada olup-biten türlü olayların gazetede nedensizce biraraya getirildiğini belirtir (Anderson, 1995: 48). Yarın anlamı kalmayacak bu biraraya getiriliş olağanüstü bir kitlesele tapıncı olanaklı kılar. Bir kurgu olarak gazete neredeyse eşzamanlı olarak tüketilir, tüketildiği düşünür (Anderson, 1995: 48-50). Böylece homojen/bağdaşık, boş bir zaman içinde yüzen hayali topluluğu olanaklı kılar (Anderson, 1995: 132). Gazete sayfasında takvimlerin örtüşmesi sonucu biraraya gelmiş birden çok haberin yerallışıyla, gazeteciliğe özgü eşzamanlılık ilkesinin ortaya çıkışıyla, ayrı zaman ve uzamları sanal bir eşzamanlılıkta yanyana getiren iki çerçeveye bölünmüş görünüşlerle artık haberler tanık olunmuş olaylar biçiminde değil, eşzamanlı olarak tanık olunan olaylar biçiminde aktarılır (Connerton, 2012: 89).

Tapınç, siyasal bağın toplumsallıkta imlenmesinde önemlidir: Gauchet her toplum kendisini, kendi temellendiği uzama göre başka ya da yabancı düşünür, kendisini

¹ Gündelik dilde 'ayin, ritüel' sözcüklerini tören anlamında da kullanmaktayız. Tören kavramıyla olan ayrımı vurgulamak adına eskimiş bir sözcük olan 'tapınç'ı kullanmayı yeğliyorum. Böylece aynı kökten türetilen tapıncak (fetish), tapıt (culte) sözcükleriyle de anlam bağı kurulabilecektir. Ayrıca tapıncın; geniş alan, küme anlamına gelişi de gözden kaçırılmamalıdır.

² İmge ve türevi terimlerin görsel ağırlıklı bir anlam taşıdığı ayırda olalım.

kavrayacak ya da kendisine buyuracak yuvayı kendi dışına taşır ya da yansıtır der (Gauchet, 2005: 53). Yani toplum dışarıdan doğru kurulur, varlığını dışsal güce borçludur. Toplumu oluşturan temel yapı ögesi, kendi kendisiyle yarattığı kopuştur. Herkes eşit bir biçimde ataların arzusuna ve tanrıların buyruklarına boyun eğdiği sürece kimse kimseye buyuramaz. Kimseler bu ortaklaşa erksizlik durumu içinde bir ve bütündür (Gauchet, 2005: 47-51).

İşte bu dışsallığı, aşkınlığı yaratan tapınçtır. Tapınç, toplumu yeniden-üretmek için dışsallık yaratandır. Egemenliğin gökten yere inişiyle, egemenlik üzerine kurulu siyasal erkin tanrısallığının yitimiyle dışsal olan ilke içe alınır; ilkeye bağlı olan güç (auctoritas) ile uygulamaya bağlı olan erk (potestas) birleşir. Toplumu dışardan kuran, yöneten ayırımı toplumun bünyesine katılmasının sonucu, toplumsal olan ile siyasal olanın birbirinden ayrılmasıdır. Toplumsal olan ile siyasal olan olarak ayrılmış toplumlarda siyasal erk, tapıncın yerleştiği yere konumlanır.

Toplumu kuran ilke-eylemi dışsal olandan, kutsaldan içe alan dolayımın çıktısı ise yasallıktır. Ancak yitirilmiş olan ile geri dönen bir ve özdeş değildir: Erke ilişkin hep varbulunan yasalar aşkınsal olanla değil dünyasal olanla, akılla, deneyimle açıklanır olur. Kökü ve ereği 'aşkın' olan yaşam düzeninden, kökü ve ereği bu dünyada bulunan 'içkin' yaşam düzenine geçişte toplumsal bağ, doğal haklar düşününün akılcı istençli bireylerinin 'sözleşme'sine dönüşür. Siyasal erk, topluluğun olanaklarını ele alır. Tapıncın işletilmemesinin topluluğu topluluk olmaktan çıkaracağını söyler durur. Türlü tapınçlarla (kurtuluş günleri, bayramlar, askerlik, seçim), tapıncın kutsallaştırdıklarıyla kendi şimdiki zamanını geçmiş zaman olarak kurar. Toplumun beti benzi değişirken tüm ilişkiler de değişmeye başlar.

Kitle iletişim uzamının şimdisinde kitlesel tapınç, gelenekselin tortuları çevresinde örgütlenen hayali bir topluluk kurar. Her koşulda topluluğun kurucu ögesi, söylencel olan siyasettir. Gerçekçilik yaklaşımına dayanan liberal kuram, kitle iletişim araçlarının gerçekliğin aynası olabileceğini, gerçekliği yansıtabileceğini savunur. Egemenliğin kamunun olduğu savını savunan liberal demokratik düzende kitle iletişim araçları kamuoyunun aydınlatılması için önemli bir öğedir. Düzenin temelini yasama, yürütme ve yargıyla birlikte kitle iletişim araçları oluşturur. Liberal demokratik siyasal düzende kitle iletişim araçlarına; kamuoyunu bilgilendirme, eğlendirme, siyasal erki denetleme, kamunun

yönetime katılımını etkinleştirme, toplumda azınlık olanların görüşlerini yönetime ve topluma yansıtma görevleri atfedildiğinden nesnel, dengeli, bağımsız ve yansız yayın yapılması gereğine vurgu yapılır. Bu nedenle kitle iletişim araçları dördüncü güç (fourth estate), bekçi köpeği (watchdog) olarak adlandırılır.

Liberal demokratik düzenin düşülmesinde kamuoyu oluşturma ve açıklama işleviyle bilgi akışını sağlayan kitle iletişim araçları gücünü toplumdan alır. Yöneten ile yönetilen arasında köprü olur. Köprü demek birleşmenin bir ayrışmadan temellenmesi demektir. Toplumsal olan ile siyasal olan olarak ayrışmış toplumda dördüncü güç olarak kitle iletişim araçları 'içkin olan bir aşkın'dır. Kökü ve ereği 'aşkın' olan yaşam düzenine karşın kökü ve ereği bu dünyada bulunan 'içkin' yaşam düzeninin bir aşkınıdır.

Gelgelelim, yukarıda andığımız üzere, ulus-devlet kurmanın ölçütü etnik/budunsal köken, ortak dil, ortak din, toprak parçası ve ortak tarihsel anılar çerçevesinde tartışılır iken; geleneğe tutunuşla, ayrımları dışlayışla topluluk benzeri duruş sergilenir iken kitle iletişim araçlarının modern toplumda oynayabileceği sakıncalı işlev de beri yandan tartışılmaya başlanır. Kitle toplumunun inandırılmaya ve etkiye açık bireylerden oluşan bir toplum olduğuna ilişkin tartışmalar, toplumsal ilerlemenin akılcı öznenin özgür istenciyle giriştiği eylemlerle gerçekleştiği görüşünün altını oyar. Liberal demokratik siyasal düzenin bekçisi, kitle toplumundaki bireylerin kanına girebilen bir Mephisto ile keşikleşmektedir.

Gelipgeçiciliğin Göbeğine Kurulu Eşik Düzen:

Kitle iletişim uzamı modernliğin gelipgeçiciliğinin, derinlik yokluğunun ve eğretiliğinin göbeğindedir, orta yeridir. Kitle iletişim uzamının şimdisinde kitlesel tapınç, hızına hız katan bu dünyada belirsizliği ortadan kaldırır, bilgi verir, anlam sunar. Modern çağın geçiciliğe, anlık olana bağlılığının yarattığı anlamdan boşaltan devrimine tutunum sunar. Bunun için tapınca ve tapıncın düzeni olan söylencel düzene bakalım.

Tapınç; zaman ve uzama bağlılığı, oluşu ve bozuluşu yani değişimi aşma için doğanın, Tanrının zaman ve uzam bakımından sınırsız, döngüsel dünyasına öykünmedir. Yinelemeyle, döngüyle doğrusal oluş aşılır. Rappaport'a göre tapıncın şimdiki zamanı, içinde olduğumuz takvimsel zamanı keser şimdiki zamanı olası kılanın hakiki zaman olduğunu söyleyerek şimdiki zamanı yeniden kurar. Tapınç böylece bilgi verir, belirsizliği ortadan kaldırır, birleştirerek bir düzen kurar. Düzenin kurulabilmesi için evrenin sürekli

yenilenmesi gerekir. Kurucu ilkenin buyruğu, şimdinin sürekli üretimidir (Rappaport, 2008). Turner tapıncın düzen-olmayana evrilme sakıncası taşıyan düzeni dağıtıp yeniden birleştirerek düzen-olmayana karşı işlediğini, yapıyı durağan duruma getirdiğini belirtir. Değişmeden değişmeyi beceren tapınc, iki yapı arası geçiştir, eşikselliktir (Turner, 1967; Turner, 1995).

Kitle iletişim uzamında kitlesel tapıncın kesintiye uğrattığı, tapıncı tamamlanan değin askıya aldığı şey, topluluğun zaman ve uzamıdır. Bu zaman ve uzamı, boş bir zaman ve uzamın sanal biraradalığı olarak başka bir biçimde verir. Sürekli yenilenmenin önemini sürdürdüğü bu uzamda kitlesel tapınc; değişmeden değişmenin, yinelemenin yolunu sürer. Bir sarkacın gelgitine kuruludur. Modern çağda gelenekselin tortuları çevresinde örgütlenen bir topluluğu kuran, hayali bağ sunan; kitlesel tapıncın zaman ve uzamıdır.

Chicago Okulu düşünürlerinin çalışmalarında kitle iletişim araçlarının bir düzen kurduğunu, bireylere tutunum sağladığını, üstelik toplumsal değişim sürecinin iletişimin koşullarına ve durumuna göre belirlendiğini savundukları görülür. Bundan ötürü kitle iletişimi toplumsal sorunların çözüm aracı olarak da değerlendirilir.³ Kitle iletişim uzamını düzen sağlayıcı olarak nitelenmek, toplumsal inanç ve uygulamaların kaynaştırma işlevi üzerinden açıklamak siyasal olanın toplumsal bünye içinde gömülü oluşunu dilinin ucuna getirir.

Kaynaşmış bir topluma duyulan özlemin yarattığı tarihsel olgu ve olaylar sonucu, toplumsal bütünlük sağlama amacıyla başvurulmuş propaganda için gerçekliğin; sürekli tekrar edilen, yinelenen olması da tapıncın bunca söz ettikten sonra şaşırtıcı olmamalıdır. Bu ortamda kitle iletişim alanındaki ilk çalışmalara egemen olan; anadamar yaklaşım olarak bölümlendirilen, pozitivist-davranışçı kuram başlığında toplanan deneysel çalışmalara gözatacak olursak: Tekyönlü çizgisel örüntüyü benimseyen bu çalışmalar kaynağın ve kanalın iletiyi, alımlayıcının bilincine aktardığını savunur, şimdide algılanana vurgu yapar. Bu çalışmaların sihirli kurşun (magic bullet), zehirli şırınga (hypodermic needle)⁴, taşıma kayışı (transmission belt) gibi eğretilmelerle adlandırılması da birçırpıda olup-bitme

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Tokgöz, Oya (2015). *İletişim Kuramlarına Anlam Vermek; Başlangıcından Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

⁴ Hypodermic needle teriminin Türkçe tam karşılığı 'derialtı şırıngası' olmakla birlikte Türkçe yazında yaygın biçimde zehirli şırınga/iğne olarak karşılanmıştır.

durumunun altını çizer. Sürekli bir şimdi ve burada'nın ayak sesleri duyulur. Sihirli kurşun, zehirli şırınga, taşıma kayışı gibi eğretilmelerle yapılan adlandırmaların kendisine odaklanırsak tapıncın yankısını da işitiriz. Erginlenme törenindeymişçesine⁵ bir aktarılma-taşıma durumuna atıf yapan bu adlandırmalarla askıya alınan zaman ve uzam başka bir biçimde verilmektedir. Ne var ki bireyin kitleye katılım sürecinde bu eğretilmelerle yapılan adlandırmalar tapıncı yankılarken siyasal bağı dillendiremez.

İletişim alanıyla ilgilenenlerin çok iyi bildiği kimi bilgileri özetle aktarmak kurulacak bağlantılar açısından bu aşamada gerekli görünüyor. Paul F. Lazarsfeld ile Elihu Katz'in çalışmalarıyla sınırlı, dolaylı etkilerin gündeme gelişine bakalım: Bu çalışmalar sonucu, kitle iletişim araçlarının bireyleri değil, bireylerin kitle iletişim araçlarını kullandığı güçlüce dillendirilir. Yeni birşeymişçesine yüzyüze iletişimin adı konur ve önemi vurgulanır. İki aşamalı akışla, iletinin kanı önderlerince topluluğa yayıldığı belirtilir. Buna göre; saygı duyulan önder, güvenilir kaynak olarak kanı önderleri kitle iletişim araçlarını izlemeyenlere düşüncelerini aktarır. Kitle iletişim araçlarını izlemeyenlerin bir kısmı bir yandan bilgi alırken diğer yandan önceki bilgilerini pekiştirmek isterler. Kanı önderleri topluluğun dünya görüşüne göre iletişimi biçimlendirir (Katz, Blumler, Gurevitch, 1974: 19-32).

Toplumsal ilişkilere yapılan vurguyla kanı önderlerinin oynadığı rolün altı çizilir. Kanı önderleri temelli dolayım, topluluğu kuran aşkınsalla olan bağından dolayı toplulukta saygı uyandıran kam tapıtını anımsatır. Bu anımsatış ve benzemeden davranımla, kanı önderlerinin içkin olan bir aşkın olarak dışsal olanı/kutsalı içe alan yaşam düzeninin yasallığını, törelliğini sağladığını söyleyebiliriz. Ancak unutmamalıyız ki yitirilmiş olan ile geri dönen bir ve özdeş değildir: Kitle iletişim uzamının kurduğu hayali bağ, topluluk ilişkilerinin yerini tutar. Kanı önderleri topluluğun dünya görüşüne göre iletişimi biçimlendirirken içinde bulunduğu topluluğu da hayali bağ temelinde biçimlendirir. Kanı önderinin bir yandan kamuya seslenip öte yandan da kamudan davranımla konuşması artık hayali bağın donanımıylaştır.

---

⁵ Yeniyetmenin yetişkin topluluğuna katıldığı, topluluğun gerçek üyesi olduğu en önemli geçiş töreni. Olgunluğa erişme sır aktarımı sonrasında gerçekleşir. Bu durum; toplumdaki yalıtılma, eğitim, yeni duruma geçiş aşamalarını içerir.

Kitle iletişimi hep yeninin, ilginç olanın ardına dur durak bilmez bir capcanlılıkla düşer. İlginç olarak nitelenenin ilginçliğini belirleyen şey ise kamuoyunu ilgilendiriyor olmasıdır. Yani olağandaki olağandışının ardına düşülür. İletişim çalışmaları alanında gündem belirleme yaklaşımı başlığında değerlendirilen çalışmalar; kitle iletişim araçlarının kitleye ne düşüneceğini söylemekten çok, neyle ilgili düşüneceğini anlatmada başarılı olduğunu, kamu gündemini yansıtmaktan çok biçimlendirdiğini, gerçekliği kurup yeniden üreterek yapay gerçekliğe dönüştürdüğünü belirtir. Kitle iletişim araçlarının belirlediği öncelikler, kitlenin öncelikleri olur. Gündem belirleme görevinde önceliklere karar veren, haber seçme etkinliğini yerine getirenler eşik bekçileridir (McCombs, Shaw, 1972: 176-187). Onlar olağan ile olağandışının sınır bekçileridir.

Gündem belirleme yaklaşımının arkayüzü niteliğindeki yaklaşım, E. Noelle Neumann'ca 1980'lerde geliştirilen suskunluk sarmalı yaklaşımıdır. Bu yaklaşım kitle iletişiminin belli konuları, sorunları ve bunların tartışılmasını kitlenin gözönünden uzaklaştırma yeteneği üzerinde durur. Kitle iletişiminin görüş biçimi, belli bir görüşün çoğunlukta olduğu algısını oluşturarak sarmal bir süreci devindirir. Buna göre çoğunlukça benimsenen tutumlara, inançlara, düşüncelere yönelinir. Ters görüşte olanlar sessizleşir, çoğunluğun görüşü egemen görüş olarak kurulur (Neumann, 1998). Süzölmüş bilgilerle, hep benzer görüşlerle karşılaşma, suskunluk sarmalına düşme, dönel atıflarda bulunmayla sıradanlık yenilenir durur. Kitle iletişim uzamının şimdisinde kitlesel tapınçla değişmeden değişmenin yolu sürülür.

Kitle İletişiminde Söylencenin Örüntüsü

Modern iletişimin uygulamaları 'bireyliği' pekiştirme eğilimindedir. Gelgelelim 'Aydınlanmanın akılcı öznesi olarak birey', kitle iletişim uzamında kitlesel tapıncın canlandırdığı değerler ve simgeler dizgesiyle dile gelir. Bireyselleşmeyi kışkırtıcılık ile gereksinimleri, tüketimleri ve ilgileri türdeşleştirme elele yürür.

Bilindiği üzere, Frankfurt Okulu'nun eleştirel yaklaşımı kültürün kitleselleşmesinin, tecimselleşmesinin; bireyleri, kültürü araçsallaştırdığını söyler. Bireyin yokoluşu demek olan araçsal akıl, ortak aklın ortaya çıkışını engeller. Aklın kamusal kullanımının yerini araçsal kullanımı alır. Tüm toplumda kişilerarası ilişki anlamsızlaşır, duyular körleşir, deneyimler, bellek yok sayılır. Frankfurt Okulu kitlenin oluşumunu kapitalist toplumda

kültür endüstrisinin desteğine bağlar. Baskıcı öz içeren erk olgusu ile kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiyi ideoloji bağlamında, 'kültür endüstrisi' kavramıyla tartışır iken birey vurgusuyla Aydınlanmanın akılcı öznesine tutunur.

Eleştirel-ekonomi-politik yaklaşım adı altında bölümlendirilen yaklaşım ise ideolojinin üretim ilişkisi ve biçimiyle ilgili bağının koparılmamasına vurgu yapar. Marxçı kuramı temel alan bu yaklaşım, kültürel üretimin ekonomi-politiğine yönelir. Kitle iletişim araçlarının pazardan ve siyasal yönetimden gelebilecek yönlendirici etkilerden arındırılmasına, çoğulcu ve demokratik nitelikler kazanmasına odaklanır. Liberal-çoğulcu kurama karşıt biçimde, kitle iletişim araçlarının örgütlenme ve siyasetinin düzenlenmesini savunur. Böylece bir kamusal alanın oluşmasını amaç edinir (Golding, Murdock, 1991: 15-22). Ancak şu gözden kaçırılmamalıdır; kamunun karar alma gücünün önündeki engellerin kaldırılması, kamu adına denetim yapma görevini üstlenen kitle iletişim araçlarının özgürce çalışması liberal demokratik düzenin düşilkesidir. Burada liberal demokratik düzenin söylencesinin sürdürüldüğünün ayırdına varmak, söylencenin nasıl işlediğini sorgulamaya başlamak bakımından önemlidir.

Söylencenin örüntüsü toplumsal bir düzeni değil, kargaşayı anlatır. Bu kargaşaya olan inanç, toplulukta beklenti yaratır. Turner'e göre tapınç, 'yitik' bir düzene bağlandığı ölçüde onaylanır. Tapıncın düzeni söylencel düzendir. İki yapı arasında geçiş olan, eşiksellik olan tapıncı üreten söylencedir (Turner, 1967; Turner, 1995). Connerton tapınca simgesel bir temsil olarak değil, edimle ilişkili bir tür olarak yaklaşmak amacıyla üzerinde değişiklikler yapılabilecek olasılık yığınları olarak söylence ile buna onay vermeyen tapıncı karşılaştırır (Connerton, 1999: 86): Söylencenin içeriğinin hiçbir değişmeye konu olmayan şeyler olarak gösterildiğini söyler. Söylence hep şimdiki zamandadır (Connerton, 1999: 68). Buna karşın tapıncın yinelenir oluşu, geçmişin kesintisiz sürdüğünü düşündürür (Connerton, 1999: 72). Söylence, yaratıcı bir biçimde yeniden yapılandırılabilir. Söylencenin simgesel içeriğinde değişmez, durağan öğeler yoktur. Tersine, simgesel içerikler anlamlar yığınağı gibidir. Tapınçta ise bir değişmezlik gizilgücü vardır (1999: 90). Rappaport (2008) ve Turner (1967, 1995); tapıncın sürekli başa döndürdüğünü, arındırdığını, şimdiki zamana getirdiğini, sonsuzluğa uğurladığını belirtir.

Gökten yere inen egemenlikte liberal demokratik düzenin söylencel siyaseti, toplumsal olan ile siyasal olanın kendiliğinden uyumunu sağlayan bir örüntü kurmuş gibidir. Kitle iletişim uzamının hayali bağı, hep şimdideki söylence ile kitlesel tapıncın yinelenirliğinde, tutarlılığında örülür. Söylencel siyaset şimdide yarattığı beklentiyle denetim altına alır, düzenler, biçim verir, uyumlu duruma getirir. Tapıncın düzeni olan söylencel düzen, dilsel düzendir. Dil, her şeyin kendisine bağlandığı çarktır/çevrimdir.

Toplumsal gerçekliğin kurulması ve anlamlandırılması olarak ideoloji eleştirisi (genel olarak Kültürel Çalışmalar Okulu çatısında altında değerlendirilir) ideolojinin kitle iletişiminde; seçme, eleme, birleştirme, kurgulama, vurgulama, dışlama, önemsememe ile iş görmesine, dile bakar. Kitle iletişiminin toplumsal gerçekliği kurduğunu, tanımladığını, yeniden-ürettiğini savunan bu çalışmalarda ideoloji tartışması, varolan toplumsal gerçekliğin kitle iletişiminde aktarılma biçimiyle değil toplumsal gerçekliğin kurulması düzleminde yürütülür. Buna göre, kitle iletişim araçlarının içeriğinin olgusal gerçeklerle birebir uyumlu olması hiçbir zaman sözkonusu değildir. Kitle iletişim araçları toplumsal gerçekliği kuran, tanımlayan, anlamlandıran, yeniden-üreten dolayımıyıcıdır.⁶

İdeolojiyi erk ilişkileri, egemenlik/hegemonya atfıyla tartışan iletişim çalışmalarına göre, kitle iletişim araçları tek ve çelişkisiz bir ideolojinin taşıyıcısı ve aktarıcısı değildir. Kitle iletişim sürecinde anlam, özgül bir eklemlenmenin/boğumlanmanın (articulation) ürünüdür. Bu yüzden sözleri konumlandıran, anlam çerçevesine oturtan söz bağlamı olarak söylem çözümlemesi yapılır. Buna göre, kitle iletişim araçları sağduyunun bakışaçısının değiştirilmesi, pekiştirilmesi, anlamın kurulması ve pekiştirilmesi için sürdürülmesi gereken etkin çekişmenin alanıdır.

---

⁶ Kitle iletişim araçlarında toplumsal gerçekliğin kurulmasına ve anlamlandırmaya odaklanan çalışmalar; ruhçözümlemeden, 1960'lı yıllarla birlikte ivme kazanıp toplum bilimlerinin her alanına etki ederek kuramsal ve yöntemsel ağırlığını hissettiren yapısalcı dilbilim ve göstergebilim çalışmalarından etkilenir: Saussurecü yapısalcı dilbilim, gösteren ile gösterilen ilişkisini birlik içinde bir karşılıklı ilişki olarak düşünüp göstergeye birlik gözüyle baktığından düzenli dünyanın düzen kurucu metinlerini; söylenceleri, masalları aydınlatır. Söylencelerin, göstergelerin, yananamların incelenmesi göstergebilime yönlendirir. Yananlam ile düzanlam ayrımı üzerinden metne odaklanan çalışmalarıyla Roland Barthes, baskın olan anlamın uzlaşım sal anlam durumuna geldiğinden söz eder. Uzlaşımın az olduğu yananlam ise söylencedir, yeni vurgulara açıktır. Ne var ki Barthes, tapıncın ve törenlerin bütünleyicilik sağlayacak biçimde işleyişini yalnızca denetim ve baskı olarak okur.

Toplumsal gerçekliği kuran ve anlamlandıran ideolojiyi sarsmayı, yerinden etmeyi amaçlamaya veya da egemen/hegemonik anlamın değişkenliğini çözümlenerek erk çekişmesini açık etmeye yöneltilecek 'peki ya sonra' sorusuna yanıt verecek olan yine söylencedir. Çünkü söylence dildir, olağan ile 'olağanötesini' belirleyendir. Söylencenin/dilin esnek düzeninde üretilen kitlesel tapıncın, süreklilik ve değişmezlik duyumu vererek toplumsal kurallar ve kavramlar çerçevesinde yarattığı ortaklaşma topluluk ilişkilerini, toplumsal paylaşımı düzenler, dayanışmayı ve bütünleşmeyi sağlar. Kitle iletişim uzamının şimdisi bir yanıla değişik ile bir yanıla hep aynıının eşiği olarak bir oйдаşma bağlamıdır.

Modernliğin Coşkısına Yuvalanan Ötedeki

Söylencenin esnek düzeninde üretilen tapıncı kesintiye uğratar, askıya alır, başka biçimde verir. Yeni oluş kipleri açığa serme, yeni bir kendini bilme sığısı kazanma tapıncı edimselliğinin yinelenirliğinde, yenileyiciliğinde ve birleştiriciliğindedir. Turner'e göre tapıncı, söylence bir kök anlatıya bağlandığından, kök anlatıyla anlamlı olabildiğinden ötürü güncel yaptığı etki, üst düzeyde devrimci işlev üstlenebilir. Tapıncı, onarıcı, tutucu, karşı-devrimcidir ancak devrimci görev üstlenmesi de sözkonusu olabilir. Düzen-olmayan arındırma, söylence kökene bağlantısı ölçüsünde yapıyı darmadağın edebilir. Düzgülerin gezginliği nedeniyle tapıncı değişime açıktır (Turner, 1967; Turner, 1995).

Maurice Bloch ise 'tapıncı işlevi nedir', 'tapıncı tüm olanaklarla neye girişir' sorularına ideoloji dolayısıyla bakar: İdeolojiyi işleten tapıncıdır. Tapıncı neyin neyi izlediğine yani yinelemeye dayanır, iletisi tartışılmazdır. Bloch göre, ideoloji tepeden kurulmaz, alt ile üst tabakaların birlikteliğinin gölgesinde kurulur ki bunu da sağlayan tapıncıdır. İdeoloji eşitsizliğin yansıtılmasında yasallığın sağlanmasıdır (Bloch, 2004). Bloch, eşitsizliği tapıncı yapısına içkin görmesi bakımından eleştirilebilir. Ancak tapıncı dışına çıkıp kendi şimdiki zamanını geçmiş zaman olarak kurabilmeyi, baskın olana karşı çıkış olarak belirtmesi bakımından da değerlidir.

Tapıncı bir kez için olmuş bitmiş değildir. Tapıncı iletisi yoğun bir birikimin sonunda, bizim aldığımız kesitte o biçimdedir. Tapıncı düzen-olmayan ile düzen, içeri ile dışarı arasındaki eşikte, sürekli bir şimdi üretir. Dolayısıyla da tapıncı iletisi durağan değildir. Tapıncı uzamı, şimdinin sürekli üretimiyle geçmişin kesintisiz sürdüğünü

düşündürür, kendi şimdiki zamanını geçmiş zaman olarak kurar. Bu zaman belleği canlandırmaz, hep yeniden kurar. Tapıncın yinelemeyle belleğe yerleştirmesi durağan, dondurucu değil düzenleşiklidir. Düzenleşiklik ortaklaşmaların sonucudur.

Kitle iletişiminin hayali bağında yapıntılar⁷ kamunun hergünlüğüyle donanır. Bu kuşatmada hergünkü yinelenirliğe kendimizi kaptırır, şimdiki yakalamaya çalışırız. Bu devingenlik bir yandan şeylerin değiştiğini öte yandan da değişmediğini duyumsatır. Bir yandan kitle iletişim uzamının şimdisinde çökme tavına ulaşmadan geçip giden şeyler yakalanmaya, saklanmaya çalışılır. Öte yandan da bu şimdide dönenip durulur. Yeni düzenin kurucu eylemi biraradalıktır.

Kitle iletişiminin hayali bağında yapıntıların gerçekliğine takılır, geçip giden dünya biryerlerde bulunmak istenir iken boş zaman ve uzamın imgeleri derin ve yoğun bir dille kuşatır. Kitle iletişim uzamının dünyayı anlamlandırıcı imgeleri olarak tapıncıklar (fetish) kendilerine ilişkin bir özellikleri varmış gibi olan şeylerdir.⁸ Kitle iletişiminde, özellikle kurmacaya dayalı, tanıtım amaçlı türlerde, nesnelere kullanışlılık, yararlılık ilkesi geçici olarak askıya alınır. Sıradan nesnelere şaşırtıcı birşeye dönüşür. Sıradan olanın şaşırtıcı, çarpıcı birşeye, tapıncağa dönüşümünü; onun kendine ilişkin bir özelliği varmışçasınlığını biraradalık belirler ve onunla da belirlenir. Modern toplumsallaşma, anı yakalama tutkusuyla hızla eskien bu tapıncıkların ergen gücüyle serpilir.

Modern toplumsallaşmanın örgüsünde kitle iletişim araçları kamunun gözü, kulağı, dili olur. Kentin uzamıyla, bireyin gövdesiyle devinerek çağa ayak uydurur. Kamusal alanlar basılı yayın okunan, görsel yayın izlenen bir yere dönüşür. Anayollar, çarşılar, sokaklar önce bolca yazılarla sonra durağan fotoğraflarla sonra akan görüntülerle, kamusal

---

⁷ Yapıntı sözcüğünü, güncel sanat tartışmalarında önemli bir yer tutan buluntu nesne (found object) teriminden esinlenerek kullanıyorum. Buluntu nesne; bir sanat yapıtında kullanılan ya da kendiliğinden sanat yapıtı düzeyine erişen işleyimsel üretimin artıkları (yırtık gazete kağıdı, salça kutusu) ile doğal nesnelere (çakıl taşı, kuru ağaç dalı) belirtir. Bu terimi kitle iletişimine uyarlarken işleyimsel üretime ve ürünün olumsal olarak yapıta dönüşme olanağına vurgu yapmak adına 'yapıntı' demeyi uygun buluyorum.

⁸ Eleştirel iletişim çalışmaları bu imgelerin, üretim ilişkilerini gizleyen fetişistik/tapıncakçı nitelikte oluşuna odaklanır.

iletişimin (social media)⁹ bir ögesine dönüşmüş gövdelerle donanır. Ortaklaşa toplumsal alanlar hayali bağla donanarak kişileri birbirine bağlar olur.

Devnimdeki Durağanlığa Bağlanış; Kitlesele Tapıncın Gövdeye Sinişi

Gövdemizin uzanımını, yayılımını arttıran duyularımızdır. En yakını tat, az öteyi dokunma, biraz öteyi koku, biraz daha öteyi görme, en öteyi işitme belirler. Sınırlar aşmalıdır. Kitle iletişim uzamı görmeyi, işitmeyi gövdenin sınırlılıklarından çıkarır. Çok uzakta olan-bitenler kitle iletişim araçlarının çerçevelenmeleriyle önümüze serilir. Bakışı uzaksayan uzağı yakınlaştıran çerçevelenmeler bağında, iyeliğimizi arttırıp varlığımızı perçinleyen dokunuş,¹⁰ imgesele yayılır. Bunu tapıncın ettiklerine bakarak değerlendirelim:

Tapıncın şimdiki imleyişi sınır çekicidir: Bir yandan çağırır, bağlar öte yandan durdurur, dokunuş bakımından sınırlandırır. Dokunuş girişimi, sınıraşımı girişimidir. Bir yandan çağırın öte yandan durduran bu sınırlılık üzerine konuşmak gövde üzerine, tören üzerine konuşmaktır. Rappaport tapıncın eylemlilik, törenin ise seyirlik olduğundan söz eder. Bütünlüğe yönelen, yükümlülüğü kabul ettirmeyi sağlayan tapıncıdır. Tapıncı, birleştirerek düzen kurar. Tapıncın tersine tören (rite) bölünmedir, seyirliktir, seyirci ile arasında uzaklık vardır (Rappaport, 2008). Bourdieu'nun tapıncın sınır üretimine; ayırmak, birleştirmek, aktarmak, ters çevirmek için uygulamaya bağına gerek duyduğuna ilişkin değerlendirmelerine göre; tapıncı, törenlerle karşıtlıkların birliğini amaçlamaktadır. Törenlerle karşıtlıklar birbiriyle bağlantılandırılabilir. Herkesi güç eşitliği içinde atalara bağlayan bu çevrimde kışın sözle, yazın eylemler ve seremonilerle/tapımlarla topluluğun belleği biçimlenir (Bourdieu, 1990: 210-283).

Öyleyse şunu demeliyiz; ikileşimler (doğa-kimse, özne-nesne, kamusal-özel, siyasal-toplumsal) gövdede bağlantılandırılır. Gövdede bağlantılandırılan ikileşimleri, törenin kurduğu uzaklığı tapıncı bütünler. Buna göre, kitle iletişim uzamında şimdinin gövdesel uygulamalarını, seyirlik olan ile seyirci arasındaki uzaklığı kitlesele tapıncın bütünleyiciliği çözer. Modern toplumsallaşmanın örgüsünde kitle iletişim araçları kamunun gözü, kulağı, dili olur demenin anlamı budur. Çok uzakta olan-bitenleri önümüze seren

⁹ Yerleşikleşen bir kullanım olan 'sosyal/toplumsal medya' demek yerine 'kamusal iletişim' dememizin nedeni, 'kamu' sözcüğünün toplumsal ile siyasal ikiliğini kıran bir içeriminin olması ve 'kamusal iletişim' demenin toplum (society) ile topluluk (community) ayrımının dışında bir ölçek sunmasıdır.

¹⁰ Değmenin (görmek, duymak, konuşmak) dışsal, dışla ilgili; dokunmanın içsel, içle ilgili oluşunu gözetelim.

gazeteyi okumakla deneyimlenen eşzamanlılık, sinema salonlarını dolduran kalabalıklar -ya da birzamanlar ülkemizde olduğu gibi komşucak gidilen yazlık sinemalar, kamusal ya da özel alanda kulak verilen radyo yayınları, evlerde odanın başköşesine yerleştirilen televizyonun karşısında toplanma, internet/ağ tabanlı iletişimin kamusalılığı gibi gövdesel uygulamalar hayali bağla kurulan topluluğun izlerini aşılır. Kitle iletişim uzamı bakışı uzaksar, uzağı yakınlştırırken dokunuşu hayali bağla örgütler. Fotoğraf ve sinemanın çerçevelemeleriyle, gazetenin, radyonun günlük öyküleriyle bakış uzaksanır. Bu kartal bakış hep dahasını göstermek üzere yakınlştırma amacındadır.

Boş zaman ve uzamın imgeleştirimlerle ortam oluşunda tapınc gövdeye siner. Connerton topluluk belleğinin taşınıp sürdürülmesinin anımsamayı ve gövdelerin biraraya getirilmesini içerdiğini belirtir. Geçmişin imgeleri ve geçmişin anımsanan bilgileri tapıncsal denebilecek edimlerle (performance) taşınıp sürdürülmektedir (Connerton, 1999: 12). Connerton tapıncın kurucu niteliğinden biri olan edimselliğinin, edimsel sözcelerin, topluluğun kurulduğu uzamı oluşturur gibi olduğundan söz eder. Edimsel sözceler topluluğun kuruluşunu kendine anımsatır ve gövdelerin duruşlarına, davranışlarına, devinimlerine yapıştırılıp yerleştirilir. Tapıncın edimselliği, tapınc dilinin biçimciliği bellek destekleyici olarak önemlidir (Connerton, 1999: 92-95). Connerton edimselliğinin, alışkanlık edinme kavramı olmadan düşünölemeyeceğini, alışkanlık edinmenin ise kendiliğinden gövdesel eylemler kavramından ayrı ele alınamayacağını söyler (1999: 13).

Toplumun dağarcığı kitlesele tapınc, gövdeye çökerken kitle iletişim uzamı topluluk belleğinin yığınağı olur. Kitle iletişimi bütönsel ve toplumsal bir belleğinin, demem şu; geçmişi, söylenceleri, kurumları, topluluğun söz dağarcığının tümünü kapsayan bir belleğinin taşıyıcısı değildir. Ancak bellekle; kendiliğinden olan toplumsal bellek ile yeniden-kurmayı söyleyen kültürel belleğinin biraradalığıyla ve söylencelerin canlandırılmasıyla işler.

Kitlesele Tapıncın Eşiğinde Başkalaşım; Anısalığın Açıklığına Duran Tapıt

Kök salamayan, çökelemeyen bir gündelik olgusalılıkta kitle iletişim uzamının hayali bağı, sonsuzca genişleyen bir şimdidir. Kitlesele tapıncın dağıtıp yeniden birleştirmeleriyle kurulan hayali bağ, sürekli geçicilik durumunu onarır. Hep şimdideki söylence yeniden-üretilir. Kitlesele tapıncıla dönenmenin yenileyiciliğinde salınan anlama dalmak şimdiiyi geçmiş ve gelecekte alıkoyar.

Bir kez için olmuş bitmiş olmayan, iletisi durağan olmayan tapıncın şimdisinin bir özgürlüğün de eşiği olduğundan söz etmiştik. Başkalaşıma açık bu yineleyici yenileyiş, kendi şimdiki zamanını geçmiş zaman olarak kurar. Kitle iletişim uzamında kitlesel tapıncın eşiğinde başka bir şimdikiyi geçmiş zaman olarak kurmayı anısallıkla kavramsallaştırıp kavrayabiliriz. Anı geçmişte kalan, geri çevrilemeyen iken anısallık, yeniden-anıdır; şimdide, geleceğe yönelik, geçmişe yürüyüştür. Buna göre, bir yandan sürüklenip gitmenin kırpık şimdisi ile bir yandan başka şimdinin eşiğinde, bir zaman parçasının içine birlikte düşme yani anlam curcunası kitle iletişim uzamının şimdisi bağlamındadır.¹¹

Tapıncın eşiğinde anısallığın yarığı, önceyi geriye döndürülemez biçimde dağıtıp başka, yeni bir söz söyleyebilir. Bu beliriş ne varsa alıp götürür ne varsa verir; belirlenimler büsbütün yabancılaşır. Modernliğin birçırpıda eskiyiverecek hurdaları olan işleyimsel üretimin anlam yüklü öteberileri yani tapıncaklar kitle iletişim uzamının şimdisinde, kitlesel tapıncın eşiğinde başkalaşabilir. Anısallığın¹² esrimesiyle yapıntılar külte/tapıtı¹³ dönüşebilir. Onları okuruz, izleriz ve yeniden okuruz, yeniden izleriz, döner döner okuruz, döner döner izleriz. Demek tapıt eskimiş değildir, geçip giden bir dünyadan arda kalan değildir. Müzeliğin gibi geçmişin dünyasından seslenmez. Ardından sürüdükleri, şimdide söyleyecekleri vardır. Dönem dönem, yıllar boyu bir dondan bir dona geçer durur.

Devinim ile durağanlığın açıklığında yeniden-anı olan anısallığın, yapıntıları tanıdık-bildik olandan arındıran, başkalaştıran açıklığında şimdi ve burada genişler. Başkalığın çepeçevre saran sözleri, akan görüntüleri, nesnelere, ilişkileri, ortamları zaman

¹¹ Bu konuda daha kapsamlı, açıklayıcı bir değerlendirme için doktora tez çalışmamda Heidegger'in varolmanın zamansallığı kavrayışını tapınc ile değerlendirdiğim ilgili bölümlere bakılabilir: Özdemir, Yeşim Özden (2019). *Kitle İletişiminde Siyasal Bağlı Zaman ile Uzam Kavramları Üzerinden Heideggerci Ontolojinin/Varlıkbilimin Olanaklarıyla Düşünmek* (Doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹² Eski Türkçe añ(ang), ayırım demektir. Anısallığın kökünde bu ayırımı, eşiği gözetelim.

¹³ Kült/tapıt sözcüğünün anlamı din demektir. Ancak dinbilimde ve toplumbilimde bir toplumun, kültürün geneli dışında kalan bir topluluğa yönelik adlandırma olarak kullanılmaktadır. Bunun yanısıra bilgi kaynağı anlamında, özellikle sinemasal anlatımda sıradışı, özgün, saygın anlamında kullanılmaktadır.

ile uzamın tuhaf dokusunda bir kezlik, biricik görünüşe bürünür. Anısalılıkta alıkonan açıklığın ortaya serilişi bir aylaya (aura)¹⁴ bürünüktür.

Bu oralı olmayan uzaklık yeni oluş kipleri açığa serme, yeni bir kendini bilme sığası sunar. Anısalılığın darmadağın eden birleşmesinde; don değiştiren yapıntı ile yaşantılayışın öyküleyişi, gövdeleyişi, içiçe geçer, yeniden-oluşur. Kitlesele tapıncın aylasında biraradalıkta dillenen söz kimselerin, topluluğun yaşamında soluklanır, gövdesinde göverir. Siyasal bağı dokunuş tınılarıyla işitme uğraşı tıpkı bir kurganda eşelenmek gibidir. Beşige öykünür biçimde çepeçevre sarılmış bu korunaklı yeraltı yapısında geçmişten bugüne taşınanların öteye uzanışı kuşanılır. Öyleyse kitle iletişiminde gelipgeçiciliğin göbeğine yuvalanmaya bakınalım. İmgelerde ortaklaşmanın dili bize daha başka neler söyleyecek?

---

¹⁴ Benjamin ayla kavramının; ne denli yakınıımızda bulunursa bulunsun bir uzaklığın, biriciklik niteliğini taşıyan görüngüsü diye tanımlandığını belirterek sanat eserinin kült/tapıt değerinin uzamsal-zamansal anlatımından başka birşey olmadığını söyler. Örneğin, "Bir yaz günü öğleden sonra dinlenirken bakışların ufuktaki sıradağ çizgisini ya da gölgesi dinlenmekte olana vuran bir dalı izlemesi, bu dağların ya da dalın özel atmosferini yaşamaktır" (Benjamin, 2002: 56-57).

Kaynakça

- Anderson, Benedict (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (İskender Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Benjamin, Walter (2002). "Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı", *Pasajlar* (Ahmet Cemal, Çev). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 50-86.
- Bloch, Maurice (2004). *Ritual, History and Power; Selected Papers in Anthropology*. Oxford: Berg Publishers.
- Bourdieu, Pierre (1990). *The Logic of Practice* (Richard Nice, Trans.). Cambridge: Polity Press.
- Connerton, Paul (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar* (Alâeddin Şenel, Çev.)? İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connerton, Paul (2012). *Modernite Nasıl Unutturur* (Kübra Kelebekoğlu, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gauchet, Marcel (2005). "Anlam Borcu ve Devletin Kökenleri. İlkelerde Din ve Siyaset" (Ozan Erözden, Çev., Şebnem Gökçeoğlu Balcı, Düz.), *Devlet Kuramı* (Cemal Bâli Akal, Der.) içinde. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. s. 33-67.
- Golding, Peter; Murdock, Graham (1991). "Culture, Communications and Political Economy" in *Mass Media and Society* (J. Curran, M. Gurevitch, Ed.). London: Edward Arnold. p. 15-22.
- Katz, Elihu; Blumler, Jay G.; Gurevitch, Michael (1974). "Utilization of Mass Communication by the Individual" in *The Uses of Mass Communication* (Katz, Elihu-Blumler, Jay G., Ed.). Beverly Hills, CA: Sage Publications. p. 19-32.

- McCombs, Maxwell E.; Shaw, Donald L. (1972). "The Agenda Setting Function of Mass Media", *The Public Opinion Quarterly* 36 (2): 176-187.
- Neumann, Elisabeth Noelle (1998). *Kamuoyu; Suskunluk Sarmalının Keşfi* (Murat Özkök, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Özdemir, Yeşim Özden (2019). *Kitle İletişiminde Siyasal Bağ Zaman ile Uzam Kavramları Üzerinden Heideggerci Ontolojinin/Varlıkbilimin Olanaklarıyla Düşünmek* (Doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rappaport, Roy. A (2008). *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tokgöz, Oya (2015). *İletişim Kuramlarına Anlam Vermek; Başlangıcından Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Turner, Victor (1967). *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Turner, Victor (1995). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. New York: Aldine de Gruyter Publishers.